

GRÓF ESZTERHÁZY DÁNIEL LEVÉLTÁRA A NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

Közli: Komáromy András.

Többször volt már alkalma megemlékezni a »Magy. Könyv-Szemlé«-nek azon valóban örvendetes jelenségről, mely szerint nevezetesebb családaink évszázadok óta kisebb-nagyobb gonddal, de mindig féltékenyen őrzött levéltáraikat, újabb időben a Magyar Nemzeti Múzeum rendelkezésére bocsátják, részint mint letéteményt, melyhez mindenkor jogot formálhatnak; részint mint ajándékot, mely a múzeumi könyvtár tulajdonává válik ugyan, de egyszersmind a nemzet közkincsévé lesz, és tudósaink munkás keze alatt — mindnyájunknak méltó büszkesége — ezred-éves multunk megvilágosítását eszközölni.

Legújabban e dicséretes mozgalom magánosok és családok részéről oly mérvet öltött, hogy nyolcz év leforgása alatt a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára a fönt említett módon tizenegy családi levéltárral gazdagodott.

Azt hiszem, senki sem vonhatja kétségbe, hogy gróf Forgách, gróf Berényi, n.-kállói Kállay, soóvári Soós, báró Jeszénák, kövecsesi Dancs, markusfalvi Mariássy, Hanvay és Békássy családok levéltárai üdvös szolgálatot teljesítettek már eddig is a tudomány érdekében s ha ezekhez számítjuk a mostanában nyert nagyszigeti Szily és pulyai Bükk levéltárakat — egész kincsestára van még ezekben összehalmozva a földolgozókra váró nyers anyagnak.

Mindezen levéltárakat annak idején avatott tollú férfiak ki-merítőleg ösmertették s én jelen alkalommal csupán gróf Eszterházy Dániel letéteményéről akarok szólni, mely 1877-ik évben

került a Nemzeti Múzeum könyvtárába és rendszeres fölállítása e napokban lett végkép befejezve.

Kénytelenek vagyunk beösmerni, hogy ezen levéltár, mely különben a gróf Eszterházyak csupán egyik ágának irományait foglalja magában — a Kállay vagy gr. Forgách családokéihoz képest szerfölött soványnak nevezhető, nem számarányra nézve, mert e tekintetben a múzeumi könyvtárban levő levéltárak bármelyikét fölülmulja, hanem a benne található okmányok érdekessége és politikai, történeti, jogtörténeti vagy culturtörténelmi jelentőségük szempontjából.

Árpádkori okmányokat kivétel nélkül csupán egyszerű másolatokban tartalmaz, s eredetijüket bizonyára a család grófi ágának pozsonyi levéltára őrzi.

Hasonlót mondhatunk az Anjou és vegyes korbeli oklevelekről általában, mert a mohácsi vészig terjedő időszak — e körülmény pedig a levéltárak megbecsülésénél irányadó szokott lenni — aránytalanul csekély számmal van képviselve.

De mint legjobb bizonyítási mód, álljon itt a következő kimutatás:

I. Anjou és vegyes korszakbeli oklevelek a mohácsi vészig	30 db
II. a mohácsi vésztől a XVI. század végeig	60 »
III. a XVII. század	1550 »
IV. a XVIII. »	600 »
és 55 levéltári csomag.	

Összesen . 2240 db.

oklevél és 55 levéltári csomag.

Missilis levelek.

a XVII. századból	410 db.
a XVIII. »	5450 »
Összesen .	5860 db.

Tehát gróf Eszterházy Dániel letéteményében — ha az 55 levéltári csomagot külön külön 100 s egynehány darabot tartalmazónak vesszük legkisebb számítással is, az irományok összes száma meghaladja a 14,000 darabot.

Első tekintetre valami nagyobbyszerű fogalmat vagyunk haj

landók alkotni magunknak az ily gazdag levéltárról, de bizony ha benne figyelmesen körültekintünk s mérlegeljük az irományok becsértékét — illúzióink nagy részben eloszlik.

A letéteményben található legrégibb eredeti oklevél 1396-ban kelt s a győri convent által, Gáta és Zaran (Zwrandorff) mosony-megyei helyiségek közötti határjárás megtörténtéről adatott ki.

Csaknem mindjárt utánna következik Churbitzer Tamás óvári várnagynak (Purggraf ze Altenburg) 1405-ben kelt s német nyelven kiállított oklevele, melyszerint a Gátai és Zurndorffiak bizonyos »Schen Wasser« nevű folyó birtoklására nézve ki-egyeznek.

Zsigmond királyunk valamint I. Mátyás amaz 1417 évben, ez pedig 1467-ben kelt oklevele által van képviselve a gyűjteményben.

S végre, ha Báthory István országbíró és Péter bazini s szent györgyi gróf okleveleit leszámítjuk, a többiek a nyitrai, győri, pozsonyi, pannonhalmi, budai és váradi káptalanok és conventek kiadványai s leginkább birtokba igtató és határjáró levelek.

Magyar nyelven írott legrégibb emlék 1576. évből való és Sámbockréthy Pál nyitrai alispán által eszközölt bizonyos tanukihallgatást foglal magában.

Sokkal gazdagabbnak mondhatjuk a XVII. századot, a mikor különben is a nagynevű nádor feltűnésével az Eszterházyak csillaga első ízben kezd fényesebben ragyogni.

A figyelmes vizsgáló pontosan megállapíthatja innen, miként emelkedett a család fokokként nagyobb méltóságokra, s mint tett szert időnk folyamán kedvező viszonyok, szerencsés házasságok s az uralkodó ház iránt tanúsított érdemei által roppant kiterjedési vagyponra; míg végre a hercegi korona elnyerésével e század végén emelkedésének tetőpontjára jutott.

A hatalmas főurak azonban nem egyszer szorultak meg pénzdolgaiban, a miről bizonyosságot tehetnek a szép számmal fennmaradt adós- és záloglevelek.

Két kiválóan érdekes darabját képezik e századbeli irományoknak, Eszterházy Miklós nádor és Pál testvérének, fiaikhoz intézett intelmeik, melyekben isteni félelemre, az uralkodó ház iránti hűségre, rokonaik megbecsülésére és tisztjökben való lelki-

ösmeretes eljárásra figyelmeztetik ezeket — s általában oly tanácsokkal szolgálnak az életre, melyek emelkedett gondolkodásmódról s bölcs tapasztalatokról tesznek tanúságot.

Nem kevesebb érdekekkel bír, a nagyemlékű nádornak egyik jószág felügyelőjéhez intézett instructiója, melyben nemesen érző lelkének bizonyosságát adja akkor — midőn a Báthoryak fejedelmi véréből származó, de csaknem koldusbotra jutott Báthory Annát — emberbarátilag segítse.

Nem állhatjuk meg, hogy erre vonatkozó sorait ide ne ig-tassuk: »Niavalyás Báthori Anna azzon is fel jött vala ide hoz-zánk, csuda e világh sorsa, ennek az örögh attia egi volt az Lengiel országi István királlial, s maga viszont az Erdéli Feie delemmel, im most csaknem kóduš niavalias is . . . Helmeczen egyik Curiat a 3 közül, ereszsze kezeiben neki és valami földet és szőlőcskét is neki s ahhoz valami tiz paraszt embert . . . hadd ne buidossek így niavalyás alá s fel, hiszen nem él özönigh . . . stb.«

Eszterházy Pálnak, három rendbeli végrendelete van e gyűjteményben, a jó úr első végintézkedése után még két feleségével élvezte a házaselet örömeit. Meghagyja többek között a gyermekei számára kijelölt gyámoknak, hogy a leányokat 16 éves korukon alól férjhez ne adják s ekkor is csak katolikus val-lásuhoz, s aztán hogy írás — olvasásra taníttassák őket stb. szóval több pontjánál fogva — kitűnően jellemzi a kort, s a fel-sőbb magyar körök erkölcsét, szokásait.

A nagyszámú levelek vizsgálata közben történelmi jelentő-séggel bíró nevekre is akadunk még e században, ilyenek Esz-terházy Miklós, továbbá Pázmán, Lippay, Szelephényi érsekek, de tárgyuk leginkább birtok viszonyokra, adásvevésre s csekély fontossággal bíró magánügyekre vonatkozik.

A XVIII. században pedig, bár csaknem 6000-re megy a missilisek száma, általános érdekűt alig találunk. — Kasznárok, ispánok, tiszttartók számolnak be a gondjaikra bizott uradalmak folyó ügyeivel s értesítik az uraságot a marhaállomány és a vetések állásáról. Még leginkább kiemelendőnek tartom e század végső tizedeiből, özvegy Eszterházy Károlyné, született Lym-burgi Stirum Amália grófnőnek leveleit, jószágigazgatója Hegyi Imréhez, melyek kivétel nélkül magyar nyelven vannak írva, s

fényes bizonytságot tesznek az özvegy grófné mindenre kiterjedő, gondos figyelméről és szívvel lélekkel magyar voltáról. Badenből keltezett levelei adatokat szolgáltatnak az akkori fürdői élethez. Mint páratlan családanya s gyermekei vagyonának lelkiismeretes kezelője — méltó az utódok hálás tiszteletére, de mint — német származása daczára is — lelkes magyar nő mindnyájunknak becsülését megérdemli!

Talán akadnak olyanok is, a kik a 40—50 kötetnyire menő birtok kezelési kimutatásokat — a beruházások — évi jövedelem és kiadásokról vezetett naplókat — érdeklélő lapozgatják. Megismerkedhetnek ezekből körülményesen, egy mult századi magyar főúr háztartásának minden részletével, kitűnő képet alkothatnak maguknak, a mezei gazdaság e korban divó rendszeréről, s végre még a konyhaművészet titkaiba is bepillantva, meglephetik dús lakomáik közben, a rég elhamvadt főurakat s delnőket.

A szakács művészetről lévén szó, helyén valónak tartjuk főlemlíteni azon két oklevelet, mely gróf Eszterházy Dániel letéteményének ritkaságai közé tartozik, s melyhez hasonlót a Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött levéltárakban hasztalanul keresnénk.

Az egyiket, mely 1759-ben Pozsony városában kelt, gróf Erdődy Antal árvamegyei főispán, cs. k. kamarás stb. főszakácsa Gotthart János állította ki, a bécsi születésű Köpf János György szakácsfi részére, a ki, miután 3 évig kitűnő gonddal tanulmányozta a sütés főzés mesterségét, nagy hivatására ünnepélyesen fölavattattott. Jellemző az is, hogy Bécsből küldték hozzánk Pozsonyba, szakácsságot tanulni!

Mestere Gotthart János ugyancsak hírneves férfiú lehetett a maga idejében.

Hasonló diplomát nyert Bécsben 1792. bizonyos Deis János nevű magyarországi fi — gróf Eszterházy Imre főszakácsaitól; de ennek már 4 évre terjedt a cursusa. Nagyon előre haladhattott akkor már a konyha művészet, hogy 3 év nem volt elég hosszú idő elsajátítására.

Mindenesetre érdekes volna azon lakomák részletes leírását ismerni, miket a szakács-jelöltek annak idejében remek gya-

nánt készítettek, mert hogy művészetük a szigorú bírálóknak is teljes meglegedésével találkozott, az oklevelen féltuczatra menő aláírás bizonyítja.

Mindkét oklevél — természetesen, hogy német nyelven, annak rendje és módja szerint pergamenre van írva s valóban csinos tollrajzokkal ékesítve, s mint a királyoknak hajdani kiváltság és adomány levelen az egyházi és világi nagyok, dignitariusként; úgy vannak ezek aljára a Pálffyak, Illésházyak, Erdődyek, Grassalkovichok stb. szakácsai mint szakértők oda-
jegyezve.

A levéltár rendezése alkalmával négy darab kamaráskulcs került napfényre, melyek III-ik Károly, Mária Theresia illetőleg férje Lotharingiai Ferencz, II. Lipót és I. Ferencz királyainktól származtak.

Érdekes lesz a kulcsokat alakjukra nézve összehasonlítani.

A III. Károly idejéből való, mely csak gyöngén van befuttatva arannyal, felső részén paizs és koronaszerű díszítménnyel bir s egyik felén római III., másik felén római VI. számok olvashatók, a mi igen jellemző dualisticus számítás.

A Mária Theresia korabeli hasonló ehhez s a paizs egyik oldalán F. I. (Franciscus primus) másik oldalán pedig királyaszszonyunk és férjének monogramja díszel.

Megjegyzendő, hogy ez utóbbit gr. Eszterházy Kázmér 1770 ben nyerte és a fönmaradt nyugtatóvány szerint 110 aranyat, illetőleg az összes költségek fejében 454 frt 45 krt. fizetett érte.

II. Lipót és II., illetve első Ferencz idejében a már sokkal finomabb művű kamaráskulcsok koszorújában kétfejű sas terjeszkedik, s ezek kebelébe vannak véve az L. II. és F. II. monogramok, a mint látjuk tehát, már ez időben nem sokat törődtek azzal, hogy Ferencz császár egyszersmind magyar király is volt! Nem csoda, hiszen körülbelül 80 esztendő járt le a »pragmatica sanctio« elfogadása óta.

I. Ferencz király 1800. december 14 én adományozta a kamarasságot gróf Eszterházy Jánosnak — s az erről szóló decretum, valamint a vele járó összeg lefizetését igazoló nyugtatóvány, szintén főlalálható az irományok között. Kitészik ebből, hogy 900 frtjába került a nemes grófnak a kamarási kulcs.

Sajnálunk kell, hogy — bár az Eszterházy család néhány tagja a nagy nemzeti fölkelések idején előkelő szerepet játszott, mindazáltal e gyűjteményben alig akadunk a Thököly vagy Rákóczy időszaknak egyetlen jellemző emlékére is.

De ha ezen letéteményben a XVIII. századot képviselő irományok — általában véve csekély fontossággal bírnak is, mindamellett találunk közöttük több figyelemreméltó darabot, s talán nem lesz érdektelen dolog jelenleg élő festő művészeink s a magyar képző művészet történetével foglalkozók előtt, ha végezetül bemutatjuk az alább következő szerződést, mely egy eddigelé ismeretlen arcképfestő Horváth Sámuel, pesti polgárral kötöttet, kinek ecsetét a múlt században, a művészetek pártolásáról is elhíresedett ezen főuri család egyik tagja gróf Eszterházy István foglalkoztatá.

Bár az Eszterházy család roppant vagyona — s több tagja által tanusított műízlése, arra engednek következtetnünk, miszerint István gróf is nagynevű őseink s a magyar királyoknak megörökítését avatott kezekre s legalább is elsőrangú hazai festő-művészünkre bízta; mindazonáltal alig vagyunk képesek csak a közepszerűséget is megközelítő fogalmat alkotni magunknak Horváth Sámuel művészetéről, ha tudjuk, hogy ez 225 arckép elkészítésére darabonként 3 máriásért vagyis összesen 191 forint és 6 krért vállalkozott.

Hogy a festmények mily nagyságuk lehettek, ezt positive meghatározni a szerződésből sem lehet; de a legnagyobb valószínűséggel a nemes gróf ebédlőjének díszítésére szolgálván, kicsinyek nem voltak. E mellett bizonyít a szerződés harmadik pontja is, hol a nagyság meghatározása, a gróf tetszésére van bízva.

Mindenesetre jellemző adat s hazai festészetünk XVIII-ik századbéli álláspontjára érdekes világot vet.

A szerződés 1768. október 17-én Pesten kelt, s festőnk már 1770. július 11-én, tehát két évnél rövidebb idő alatt a 225 db. arcképet elkészítette. Igaz ugyan, hogy a Szittya vitézek, magyar királyok, és az Eszterházy ősök bár a »Tropheum« után készültek is — megannyi egy kaptára ütött torzonborz leventék lehettek — kik között a rövid vagy hosszú haj, a bajusz és szakál idézhettek elő némi különbséget, mind a mellett nem

győzünk eléggé csodálkozni e gyorsaság felett, s hajlandók vagyunk hinni, hogy művésznk ez idő alatt más megrendelést el sem fogadott! Egy kép befejezésére így is alig jutott több ideje két napnál.

Ha azonban egy tekintetet vetünk a szerződésnek azon részére, hol a pénz elszámolásról van szó, könnyen megérthetjük e lankadni nem tudó szorgalmat! Nagyon is érdekében állhatott festőnknek, hogy munkájával minél hamarabb készen lehessen, mert a kiérdemllett 191 forint és 6 krból, az arczképek befejezése után már csak 96 forintot s 6 xrt vett föl.

Tehát ezen összegért csaknem két éven át dolgozott s 225 arczképet készített el. Nem valószínű, hogy e festmények mind megsemmisültek volna, s ha közülök csak egy is napfényre kerülne, könnyen eldönthetővé lenne azon kérdés, hogy: valljon Horváth Sámuel volt-e kontár művész (jóllehet egy Eszterházy számára festett), vagy pedig festőművészetünk állapota tüntetett elő ily nyomoruságos képet a XVIII-ik század utolsó tizedeiben?

Az érdekes szerződés, mely egy eddig ismeretlennel szaporítja a magyar festők számát, így hangzik:

»Infrascriptus presentium per vigorem notum facio omnibus et singulis quibus expedit Universis, quod ego respectu certi Laboris Artis pictoriae ab infra, uberius deducendi, cum Illustmo D. Comite Domino Stephano Eszterházy de Galantha etcetra in hunc modum convenerim et quidem.

1-mo. Assumo in me, quod omnes quatuor decim Duces Scytharum, ad normam et magnitudinem illam, cujus quatuor frusta pro Mustra suae Dnaoni Illstmae praesentavi pro iisdemque Marianos duodecim levavi, tali colore accurate depinctos, pro affuturo Termino post Epiphaniam Domini Anno 1769 incidente velim et me obligem Eidem Illstmo D. Comiti praesentaturum, pro quorum singulo frusto mihi persolvendum pretium cum sua Dominatione Illstma in tribus Marianis conveni. — Item.

2-do. Regni Hungariae Reges, a Rege Sancto Stephano incipiendo usque modernam gloriose regnantem Reginam Hungariae Mariam Theresiam, in simili magnitudine simili colore et ita accurate paratas Imágenes, veluti praecedaneas aequae pro praeapósito Terminó me presentaturum obligo, erga simile trium Ma-

rianorum pretium pro singulo frusto mihi persolvendum, His finitis.

3.o. In eo etiam me obligatum reddo, quod Inclytae Familiae Eszterházianae Lineam a Paulo Estoras primo Christiano incipiendo, usque Antonium Estoras, ultimum in Libro meo Trophei Familiae Eszterházianae expositum, aequè in tali magnitudine, tali colore, talique labore elaboratas Imagines, quem ad modum Sua Dnao Illstma me informare dignabitur, successiue post praeterlapsum affuturum Terminum et erga simile pretium, uti jam quator frusta Suae Dnaoni Illme resignata habentur, velim et intendam parare, Suaeque Dnaoni Illme resignare pro quo labore.

4. Quod a Sua Dnaone Illma effective numeratos fornos Rhenen. Viginti, id est flr. 20 rite levaverim per presentes recognosco et in praemissorum majus robur, has propria manu subscriptas, sigilloque meo roboratas extrado literas Contractuales.

Pestini die 17^a 7bris Anno 1768.

Horváth Samuel m. p.
Pictor et Civis
(p. h.)

Anno 1769 die 29ª January a Sua Dnaone Illtma me percepisse attestor florenos viginti unum Pestini, ad huc restantiam flr 10 xr. 51. in futurum mihi per Suam Illstmam Dnonem recompensandam recognosco.

Samuel Horváth m. p.

.

Administratio Imaginum per Dominum Pictorem Samuelem Horváth.

Anno 1868. die 17 ^a 7bris, et 29 ^a January Ai 1769. attulit Duces primos Regni Hungariae Scytharum Nro. . . .	14
Item die de eadem Reges Hungariae Nro. . . .	48
Anno 1769. die 6 ^a Juny Familiae Estoras frusta Nro. . .	101
Anno 1770. die 11 ^a Juny attulit frusta Nr.	62

Frusta Nro. . 225

singulum frustum a Marianis tribus computandum, veniunt Mariani 675. facientes flr. 191 cr. 6.

.

Solutionis pro Specificatis Imaginibus Specificatio.

1o Anno 1768	die 17a 7bris	pro 4 frustis soluti			
	a 3 mar. e.		flr	3 24	cr.
»	»	eadem die soluti anticipative . .	»	20 —	»
»	»	die 29a January Anni 1769. soluti	»	21 —	»
»	»	die 7a Juni dati eidem	»	4 52	»
»	»	die 15a Juny dati eidem Aurei			
	Crem. 12 idest		»	50 24	»
»	»	Juny 1770 soluti	»	92 06	»
Summa :				fl	191 06 cr.

Hogy fen tett 191 ft. 6 kr. kezzemhez vettem ezen írásommal bizonyítom.

Signatum Pest. die 11 Juni 1770.

Horváth Sámuel m. p.

Piktor.«

Ennyire terjed az — a mit röviden összefoglalva gróf Eszterházy Dániel levéltári letéteményéről elmondhatunk s bezárjuk e sorokat, azon óhajtásunk kifejezésével: bárha régi magyar családaink mentől számosabban követnék ezen dicséretes példát s levéltárukat helyeznék el a Nemzeti Múzeum könyvtárában, a hol míg egyrésről a leggondosabb kezelés s megőrzésben részesülnek, másrésről pedig napjainkban már egyetlen rendeltetésüket — a tudomány szolgálatában legkönnyebben betölthetik.